

Упорядник
Олександр Гаврош

НАША
ПЕРША СВІТОВА
(1914–1918)

АНТОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Справжня історія

Харків
«ФОЛІО»
2023

ПЕРША СВІТОВА В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

Від початку тої війни минуло вже майже 110 років. Війни, яку сучасники з перших місяців назвали Великою, що приголомшила не тільки своїм розмахом, технічними смертоносними досягненнями, але й мільйонами жертв, небаченими руйнуваннями та злиднями. Україна стала ареною жорстоких битв, наступів і відступів, величезний фронт кілька разів проходив Західною Україною, приносячи пљундрвання, страждання і незліченні збитки.

Однак в українській художній літературі прояв цих потрясінь виявився меншим, ніж слід було очікувати. Такими помітними творами про Першу світову, що отримали світове визнання, як-от «Вогонь!» француза Анрі Барбюса, «На Західному фронті без змін» німця Еріха Марії Ремарка, «Прощавай, зброє!» американця Ернеста Хемінгвея, «Пригоди бравого вояка Швейка» чеха Ярослава Гашека, ми не можемо похвалитися.

Пояснення цьому є: національно-визвольні змагання, які розпочалися в Україні ще наприкінці Першої світової і тривали аж до 1921 року, затінили події імперіалістичної війни, де українці були хіба що «гарматним м'ясом» у сутичці різних імперій.

Значно важливішим для буття українського народу стала героїчна боротьба за власну державу, яка була не менш кривавою, ніж попередні кілька років окопних баталій. І саме вона стала джерелом для художніх творів, щоденників, споминів, яких маємо незрівнянно більше, ніж про період Першої світової.

Однак українці таки вписали свою сторінку в літопис тієї страшної війни десятків країн та народів. Найкраще свідчення цьому — пропонується книжка, де зібрані твори дванадцятьох авторів — учасників чи сучасників тих подій. Якось так склалося, що навіть на століття Першої світової війни подібної антології не було укладено. Тому заповнюємо цю важливу прогалину тепер.

Не дивно, що десять авторів представляють Західну Україну (Галичину, Буковину та Закарпаття), бо саме в цих краях точилися головні бої протягом тривалого часу. Чи не кожен значний літератор того часу

відгукнувся своїми творами: Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Марко Черемшина, Наталія Кобринська, Осип Маковей, Михайло Яцків... Натомість Велика Україна представлена двома іменами — Климом Поліщуком та Степаном Васильченком, яким довелося самим скуштувати глевкого солдатського хліба.

Серед творів більшого жанру вже українською класикою стала модерна повість Осипа Турянського «Поza межами болю», яку подаємо тут з невеликими скороченнями. Такими ж біографічними є романи учасників війни — січового стрільця Романа Купчинського «Заметіль» та десятника угорської армії, закарпатця Василя Гренджі-Донського «Сини Верховини». В антології вміщуємо уривки з цих творів, присвячені бойовим діям.

Катря Гриневичева, що під час війни працювала в таборах переміщених осіб, залишила чудові образки із тогочасного життя вимушених переселенців. І вкотре дивуєшся, наскільки події тої далекої війни суголосні з тими, що ми переживаємо нині.

З кожної сторінки цієї книжки чути воцання: «Війна — це злочин!» Тепер ми це бачимо на власні очі. Розпалювачі загарбницьких воєн мають бути покарані, як це сталося з трьома могутніми імперіями Першої світової, що скрахували (Німецької, Австро-Угорської та Російської).

Проілюстровано наше видання графічними роботами того часу — відомої львівської художниці Олени Кульчицької та полтавця Івана Дряпаченка, який сам одягнув військову шинель.

Окремі твори піддані незначній мовній редакції, аби полегшити їхнє сприйняття сучасним читачем.

Присвячую цю скромну працю своєму прадіду Юрієві Гаврошу, простому закарпатському селянинові, який загинув 1915 року на невідомому відтинку фронту Першої світової війни, так і не побачивши свого єдиного сина (мого діда), який народився вже після його мобілізації в угорську армію.

*Олександр Гаврош,
укладач*

Роман Купчинський

У ЗВОРАХ БЕСКИДУ¹

Повість зі стрілецького життя

У слітний, холодний ранок 1914 року вирушила перша чета першої сотні Українських січових стрільців із Верецьок. Десь там, за горами, за лісами, мало бути по галицькім боці село Гусне і в ньому мала вона розставити застави.

Решта сотні проводжала чету з нетаєною заздрістю. Раз — що йде в Галичину, друге — що, може, навіть і стринеться з ворогом, зведе бій, покриється славою, а вони готові отут, серед проклятих мряк і болота, закінчити безгомонно війну. Там, за горами, напевно прийде до останнього, рішачючого бою. Перша чета завсіди має щастя! І росла в решти сотні злість на отих мізинчиків сотенного, яким завжди найліпші стоянки, найдальші стежі, а тепер ще ця виправа до Гусного...

Перша чета, хоч ішла навстрічу дощам і вітрам, хоч грузла в розмоклім болоті гірської дороги, рада була та весела. Зараз-таки в селі затягнула бадьорої пісні і співала завзято доти, доки не заболотилася по коліна і не перемокла до сорочки. Липке болото і холодні краплі дощу помалу остудили її співучий запал, та веселого настрою таки не вигнали. Хлопці йшли, чвйкаючи ногами по болоті, трохи покулені, щоб менше дощу за ковнір діставалося, але охоти до розмов не тратили.

Петро Зварич ішов у другій чвірці, йшов мовчки, потонувши в своїх думках, хоч довкола нього весь час то велися розмови, то падали жарти, міцні, як той бакун, що вчора перший раз дістала сотня.

— Ти чого, друже, так посоловів? — звернувся до нього Черник.

— От іду та й думаю...

— Я знаю. Тобі ще дівчина в голові. Нічого, брате, не вдієш. От перейдешся по горах, то вивітріє трохи. Не можна двом богам нараз служити.

---

¹ Розділи із роману «Заметіль».

— Ніби як то? Не роблю служби чи що?!

— Тут не в службі річ. Служба службою, а товариство товариством. Від кількох днів тебе начеб не було між нами.

— Вибачте, тілом він є, бо по «менажу» ходить, — обізвався з третьої чвірки «вуйко» Леонтинський.

— Я знаю, вуйку, вам жаль, що не можете другої пайки кави дістати, — відтинався Зварич.

— Не перечу, кава не є зла річ. Але я її і без вас дістану. Ми з високоповажаним товаришем кухарем усе в якнайбільшій згоді.

— Але ти справді дай уже собі раз спокій з тою вічною задумою, — звернувся знову Черник до Зварича. — Дівчина в безпечнім місці. Чого тобі більше треба?!

Олена Кульчицька. Українські січові стрільці
(1915)

— А все-таки... Поїхала на непевне... до великого міста...

— А якби була остала в Галичині, легше тобі було б?!

— Певно, що ні. Але все-таки...

— Все-таки! Ніби що їй може статися. Якби ще сама, то очевидно, а так — з мамою... Нема чого боятися... Слово даю, я хотів би бути на твоїм місці. Є де і на відпустку поїхати, і написати до кого. А чоловік мусить щойно шукати, здобувати, залюблюватися.

— А Оля що?

— Бог її знає, де вона! — відповів Черник і раптом затих.

Кількадесят кроків ішли обидва мовчки, не перебиваючи своїх думок.

— Гарна дівчина, то правда, — сказав немов до себе. — Але таке кохання!.. Звичайна студентська симпатія! Де то я останній раз бачив її? Ага! В Перемишлі на вечорницях «Сянової Чайки»... Бог знає, де тепер вона обертається. Може, вже й заміж вийшла. Шкода й балакати про це.

Махнув рукою, підкинув кріс і глянув ясними очима перед себе.

Перед ними отворився глибокий яр, порослий з обох боків густим лісом. Ліс тільки сподом виднів, бо вершки, загорнені в густу мряку, ледве-не-ледве прозирали крізь неї. На споді яруги шуміла ріка, аж гомін ішов по лісі, але її не було видно, бо і над нею навис сивий балдахін мряки. Від ріки тягнуло ще більш вогким холодом і пахло гнилою ялицею.

— Цікаво, що це за ріка? — спитав хтось.

— Один з допливів Дністра! — відповів поважно Качур.

— Гарна наука географія, — зітхнув Леонтинський. — Я був переконаний, що це доплив Міссісіпі.

— Може бути, що ваша правда. Ви чоловік бувалий. У Відні вчилися, то ліпше знаєте.

— Не знати, де те Гусне? — спитав Черник четаря. — Чи то ще далеко до нього?

Четар Шпак, що досі самітно йшов перед четою на кілька кроків, чим далі, тим більше зрівнювався з усіма. Однак не було ні живої душі довкола і ніхто не міг його взяти за звичайного стрільця. А коли б і хто надійшов, усе ще мав час вийти наперед. Зрештою, і довга кавалерійська шаблюка, що товклася коло його ніг, не допускала такої болючої помилки.

Питання Черника давало четареві нагоду виявити себе командантом.

— Вийдемо на гору, там буде відпочинок і там я вам з мапи скажу, як ще далеко.

Хлопці, почувши про відпочинок, аж бадьоріше рушили стрімкою доріжкою. Найдалі за п'ять-десять хвилин будуть на горі. Відпінуть, може, навіть вогонь розпалять...

Здається, і сам четар не рахував на більше. Та коли по півгодиннім марші вершок гори все ще ледве мрів серед мряки, четар зарядив спочинок, бо вже сам ледве тягнув ноги за собою.

Вмить поставлено кріси в кізли, повішано на них наплечники, і хлопці могли, хоч і стоячи, протягнути заков'язлі руки. Дехто з них метнувся зразу в соснову гущу за патиками на ватру. Під густою заслоною вікових дерев було ще досить ріща, якого не досягнув дощ або досягнув дуже мало. За хвилю знявся вже над головами синявий стовп диму, а з-під ріща весело заблимало полум'я.

Зраділи хлопці, що хоч трохи підсушаться при вогні. Всі, як на приказ, збіглися до вогню і станули кругом.

Останнім прибіг четар.

— Погасити в тій хвилі! — скричав рішучим голосом і замахав руками.

— Чому? — здивувались стрільці.

— Тому, що я кажу! — визвірився на них.

— Товаришу четар! Чей же ми лісу не спалимо! — обізвався Зварич. Четар затупотів ногами.

— Не про те йде, товаришу Зварич. Вогонь, дим — знамениті показчики для ворога. А ми на нейтральній полосі.

— Серед такої мряки?! Де ж він може побачити?

— Ви мене, товаришу Зварич, не будете вчити воєнної штуки. Погасити, кажу!..

І ватру погасили.

* * *

Село Гусне лежало над невеликим гірським потічком, що теж, по словам Качура, мусив впадати до Дністра. В глибоких горах, окружене лісами, дримало собі живучи і жило дримаючи та, може, й зроду-віку війни не бачило. Тяжко, щоб і на вправах забрів сюди якийсь відділ. Дорогу до села протоптував хіба езекутор, жандарм і жид-торговець. Може, коли і гарно було в нім. Високі гори, дримучі ліси, гамірливий потік... В погідні, сонячні дні могло те все манити око мандрівця чи літника. Але тепер кисло село в мряках і болоті, а хати робили вра-

ження нарубаних стосів дерева, які хтось підпалив, і вони диміли, розгоряючись.

Стрілецький відділ наблизився до села. Ніхто не вийшов бодай подивитися на нього, нікого навіть не було, кого б спитати за дорогу. Село наче вимерло або вимандрувало кудись.

При першій хаті четар спинив відділ і послав стрільця до господаря. Вийшов з хати бойко, простоволосий, в сорочці і босий, перестрашений до краю. Вибалушеними очима водив по відділі, шукаючи команданта. А коли врешті четар допоміг йому відшукати найвищу особу в четі, покірно поклонився і зложив руки як до молитви.

— Скажіть-но мені, пане господар, куди то треба йти до бараку, що тут десь за селом стоїть?

Питання четаря, видно, не осмілило селянина, бо він ні пари з уст не пустив, тільки знову низенько вклонився.

— Що, ви німі, чи не чуєте?

Селянин скулився, мов від удару нагайки, і нервово почав переступати з ноги на ногу.

— Ну, говоріть! — нетерпеливився четар. — Я ж вам нічого не зроблю. Покажіть мені дорогу, і ми собі підемо.

Селянин аж по тих словах трохи прийшов до себе.

— Ось... туди, паночку, на верх он тої гори, — промовив нарешті і витягнув несміло руку.

— Через потік?

— Ая, через потік!

— І потім як? Просто?

— Стежка є, паночку, заведе вас на місце.

Зварич дивився на селянина, і жалко йому робилося бідного чоловіка. Ось до чого довела за короткий час війна... Видно, і в тім запалім куті дали себе взнаки «свої» війська. Австрійський громадянин, нехай він темний, затурканий бойко, тремтів перед австрійським військом, мов перед москалями... Все це робив мадярський однострій. Зварич з досвіду знав уже, яке враження робить цей одяг на галицьких селян. Здається, і татарський кожух не робив би більшого. Яка шкода, яка біда, що стрільці не мають своїх одностроїв...

Із селянина перейшли очі Зварича на його «хижу». Похилена, бідна і брудна хатина тулилася одним боком до урвища і кліпала маленьким віконцем на дорогу. А в тім віконці стреміли тепер чотири голови: три діточі і одна жіноча. Обличчя ледве мріли із-за брудних шибок, але досить було глянути на селянина, щоб знати душевний настрій тих, що остали в хаті.

— Дякую вам, — сказав четар до селянина і зрушив відділ з місця.

Селянин знову низько вклонився, але далі стояв на місці, мов ще недовіряв, що вже все скінчилося і він може вернути в хату.

Зварич хотів конче якось осмілити, підбадьорити селянина. Чув немов якийсь стид перед ним за те, що селянин і стрільців узяв за таких самих, як інші. Швидко підступив до бойка і, всміхаючись, приязно заговорив:

— Ми не мадяри. Ми свої люди, з Галичини. Січові стрільці... Прошу, закурить собі!

Витягнув пачку бакуну, яку вчора з такою парадом брав у сотенній канцелярії, і тицьнув її селянинові в руку. Той машинально взяв пачку і переводив здивований погляд то на Зварича, то на тютюн.

— Бувайте здорові і не бійтеся нас, — сказав Зварич на відхіднім.

А коли зрівнявся з відділом, глянув ще раз на крайню хату. Селянин все ще стояв біля воріт, тільки вже не сам. Коло нього стояла жінка і троє дітей і всі вони дивилися вслід за стрілецькою четю.

Що говорили між собою, що думали собі — тяжко догадатися. Одно певне: підозрівали якийсь підступ...

* * *

Дерев'яний барак, радше сказати буда, збита з тонких дощок і накрита папою, прийняла в себе чету стрільців. Тут мала бути головна сторожа, а рівночасно й головна команда всіх збройних сил села Гусного та околиці.

Ідучи до тієї буди, хлопці раділи, що знайдуть там сухий і затишний куток. Тим часом дах перетікав, а солома, що мала служити за постіль, була тільки купою гнилої мерви, в яку ніхто й не думав покластися.

— І як ті мадяри тут спали? — промовив злісно Зварич, станувши на середині буди.

— Зовсім так само, як нині будеш ти! — відповів Качур.

— Не буду. Хоч би мав цілу ніч простояти, не буду.

— Ти собі стій, а я таки положуся. Під сподом, певно, суха солома, тільки зверху трошки вогкава.

По тих словах Качур почав розгрібати мерву, щоб дістатися до сухої верстви.

— Чорт би то взяв! — заляв по хвилі. — Під сподом ще більше мокра. Чистий гній.

Хлопці стояли безрадно і не шукали вже навіть місць. Поскидали тільки наплечники і повішали їх на спертих до стіни крісах.

Четар Шпак унаслідив по малярським булавним осібну кучку, і, як казали очевидці, там було сухо та чисто. Зложивши в ній свої речі, прийшов до загального бараку доглянути за порядком.

— Чому стоїте? Сідайте та відпочніть, бо під вечір треба буде йти на службу.

— Як же тут сідати, коли нема на чім! — обізвався хтось.

Четар Шпак не любив таких філософвань. Крутнувся в сторону, відки впали ті слова, і, шукаючи за винувником, злісно всміхнувся.

— Крісел, може, панам вистаратися?.. Або ліпше: м'яких фотелів? Що?!

— Чому, не зашкодило б! — обізвався за його плечима Качур.

Четар знову крутнувся і крикнув люто:

— Мовчати, як не питаю!

В бараку змовкло, хоч хлопці душили в собі і сміх, і злість.

Тоді виступив Перфецький і, поздоровивши по формі, сказав:

— Товаришу четар! Прошу слухняно подивитися на цю солому. Вона ж цілковито гнила. На ній абсолютно спати не можна.

Четар, може, й був би вилаявся, але не мав що Перфецькому закинути. Ні щодо змісту, ні щодо форми.

— Що ж я пораджу? Нині перший день мусимо ще якимось перебудувати. А завтра, може, що порадимо. Чей у Гуснім знайдеться фірчина сухої соломи.

Після того вийшов і більше до бараку не показувався. По його виході хлопці розпустили язика.

— Не штука йому говорити. В його комірці і сухо, і тепло.

— Звідки знаєш?

— Сам бачив. Як тільки ми прийшли, я спочатку зайшов був туди.

— Помилився, значить...

— Помилився не помилився, але бачу — маленька кімнатка, завсіди ліпше в меншій...

— А потім тебе випросили.

— Я сам забрався. Бачу, що це для більшого коменданта, а я ще не такий великий...

— По справедливості, то ти повинен би там остати. Мала кімната — малий командант.

— Велика кімната — великий дурень...

— Тому й тебе тут перенесли.

— Мене дали до тебе.

— Не завидуйте, панове, нашому четареві. Йому та кімнатка дорого дісталася.

— Своєю дорогою.

— Ви бачили, як то було з тим булавним?! Мадяр глянув на четаря і, видно, оцінив його найвище на десятника, бо чекав, щоб четар його поздоровив.

— Але наш Шпачок остро тримався. Я вже був у страху, що він перший поздоровить.

— Якби не шабля, то хто знає, чи мадяр дав би себе переконати.

— Інша справа, що те наше неношення відзнак дуже часто буде нам шкодити.

— А тобі жаль, що ти не маєш вістунських зірток.

— Не в тім річ, що жаль, а в тім, що не раз буде їх треба.

— Як прийде що до чого, то, не бійся, всі посвідчать, що ти вістун.

Хлопці між собою дерлися, але всім однаково було стидно, коли нині при передачі мадярський підстаршина не хотів здоровити стрілецького старшину, бо, як казав: «Кайне штерне, кайне шарже!» («Нема зірток, то й нема старшого»). Стрільці тоді, ще трохи, були б набили мадаря, але він укінці рішив заризикувати і поздоровив перший.

* * *

Була темна осіння ніч. Така темна, що не видно було на крок, і така осіння, як тільки в горах це буває. Зараз ізвечора спустилася вона низько на гори, окутала верхи і розлила темряву по долинах. Все в тій темряві втопилося: хати, що досі бовваніли під горбом, і річка, що бодай мрякою вказувала свій шлях, і дерева, що навіть у безмісячну ніч врізувалися в ясніше небо. Даремно напружувалось око, щоби побачити що-небудь перед собою, — спереду, ззаду і з боків чаїлася одна чорна безодня.

Дощ ущух... Зате пригналися звідкись вітри, недобрі і влізливі. Один качався долем, другий носився далеко верхами, а третій напастував ліси. Від першого вили яруги, як стадо голодних вовків, від другого йшов шум по верхах, мов від градотучі, а третій грав на лісах лиховісні мелодії холодної осені. Час до часу стихали раптом усі три, наче прислухувалися до чогось. Тоді десь у долині починав клекотіти потік, що зібраними водами бився об береги, або несміливо загавкав на селі пес.

Один з відділів мав стерегти шлях, що вів з полудня, з Угорщини, до Гусного. Чому цю дорогу треба було пильнувати, над цим ніхто не ломив собі голови. Робили так мадяри, за ними робили так і стрільці. Нікому і на думку не впало, що прецінь з Угорщини не прийдуть москалі, а хоч би і прийшли, то що є, врешті, в Гуснім такого важного, що треба аж заставами обставляти його довкола.

Було їх на одній заставі чотирьох: Перфецький як командант, Зварич, Качур і Леонтинський. Прийшли сюди ще звечора. Добре, що найшли буду з кори, а то були б весь час мокли під деревом. Буда була низенька, рачки треба було до неї влизати, але трьох людей поміщувала вигідно. Саме стільки, скільки оставало «дома», коли один ішов на стійку.

Саме випала черга на Зварича.

Прикро було вилазити з теплої буди, в якій так солодко спав, підстеливши собі під голову ноги Леонтинського, а свої ноги підставивши Качуреві. Але Перфецький шипів уже при вході і термосив за плащ.

— Зварич! Чуєш! Вставай, твоя черга!

Викараскався з трудом, протер очі і напوماцки пішов на стійку. Під деревом, недалеко дороги, висів на стовбурі сніп вівса. Тут була стійка, і звідси кожний мав дивитись на шлях, чи не зближається ворог.

Витріщував очі, хотів перебити тьму, але вона муром станула перед ним, закриваючи все: гори, доли і евентуального ворога. Треба було здатися тільки на слух.

Саме тоді стихли вітри і настала хвилина тиші. Зварич сперся на кріс і послав у цю тишу своє вухо на звіди.

Не чути нічого...

Тільки в долі клекоче потік...

Але й його клекіт то кріпшає, то стихає, мовби хтось то спинював, то знову випускав воду.

Нараз! Що це?! Докладно чує рівний гугупіт соток ніг по розмоклій землі. Десь камінь хрусне під ногою, десь багнет ударить до казанка. Півголосом ведеться розмова в рядах... Підсунувся на край урвища і весь замінився в слух. А в вухах чимраз виразніше відбиваються звуки маршируючих рядів.

«Покликати товаришів... — мигає думка. — Ні! Не рушся з місця, доки не знатиму напевно, хто йде. Може, це австрійський відділ?!»

Але військо, що там десь у п'ятмі марширує, не посувається вперед. Немов на однім місці ногами болото місить.

Це не військо. Це тільки дивний клекіт зібраного потоку.

Заворушилися знову вітри. Загомоніли верхи, заскиглили яруги, закрипіли ліси... Клекіт потоку пропав серед нових звуків. Зварич вернув

назад під дерево і, вихилившись, ловив кожний підозрілий звук, що приходив від лісу. Ось затріщала галузка, ось зашелестіли корчі, ось наче якась чорна постать виринула перед ним... Підніс кріса, відсунув безпечник... Мурашки забігали поза спиною, задрижали руки... Зібрав себе до купи і вп'ялив очі в темну постать. А вона нечутно, поволі зближається до нього.

— Сій! Хто йде? — крикнув притишено.

— Хто там? — повторив ще раз і підніс приклад до рамена.

Знову нічого...

Чорна постать як стояла, так стоїть перед ним. Цей спокій ворога почав його хвилювати. Невже ж він, Зварич, уже окружений і тамтой не звертає на його заклик ніякої уваги?! Кинув головою направо, наліво, немов боявся, що хтось може вхопити його за обшивку. Але нікого не було. Тільки знову в глибині лісу затріщала галузка, зашелестіли корчі.

Зварич рішився ждати. Притулився до дерева, скулився в собі і вп'ялив очі в темну постать. Як тільки вона рушить до нього — стрілить. Але постать не рухалася. Бовваніла на однім місці і так, начеб змінила форму. Розрослася вшир і вздовж.

«Може, це корч?! — подумав. І зараз за цією думкою прийшло переконання: — Напевно, корч. Ворог не був би ждав спокійно на кулю. Був би втік або кинувся на нього...»

А щоби себе заспокоїти зовсім, підступив наперед і руками діткнувся мокрого листя на смирнім корчику ліщини.

Засміявся сам до себе. Чи мало мав подібних випадків зорової омани ще за спокійних часів. Не раз ходив з дядьком під ліс на дики. Бувало, хмара закріє місяць, зірветься вітер і вмить оживає сонний ліс. Здається, таки цілком виразно чути, що йдуть лісом дики. Ось навіть один з них уже чорніється на сіножаті. Докладно видно, як головою крутить, підносить рило догори, вітрить... Раз навіть бахнув у такого дика, а потім показалося, що це був корчик тернини. Він тільки тому перемінився в дика, що було темно, і тому рухався, що так хотів молодий мисливець.

Спомин про любі хвилини розігнав на часок московські привиди. Зварич успокоївся і дав думкам волю. А вони вітром понеслися в далекий, незнаний Відень...

Що робить тепер його дівчина, його Наталка синьоока? Що робить у великім, чужім місті? Як чувається серед незнайомих і чужинців, як живе і де ходить?.. Написав би до неї, та нема змоги листа передати. А переслати нема як. Раз — що пошти ніякої, а друге — що адреси не знає...

Хотів би розказати їй про все, от хоч би про нинішню ніч, темну, непривітливую й таємничу. Як стояв на стійці біля незнаного гірського села, над диким потоком, у холодну осінню ніч, а довкола не було нікого, тільки він і кріс... Кожної хвили міг надійти ворог і кинутись на нього...

Думка про ворога, про можливість нечаяного нападу збудила Зварича з задуми. Похилена голова піднеслась, очі глянули перед себе і побачили...

Вже не на три, але на крок перед Зваричем стояла якась постать... Висока шапка на голові, на плечах кріс... Закліпав очима, думаючи, що це знову зорова омана. Але ні!..

Темна постать виразно відбивалася на тлі ще чорнішої темряви. Ось навіть багнет на крісі маячить. Видно його, а радше тільки чути, хоч як близько.

Зварич знав, що московські багнети інакші, як австрійські — довші і тригранні. Не раз на цю тему йшли балачки між стрільцями, і тоді всі обурювалися на московський «штик», а хвалили австрійський багнет, так ніби то не все одно, яким багнетом чоловіка проб'ють.

Темна постать, що з'явилася перед Зваричем, стояла непорушно, обернена плечима до стрільця, не причуваючи навіть, що крок за нею хтось є. Досить було стрільцеві простягнути руку, щоб діткнутися таємничої з'яви.

«Спробую, — подумав Зварич і почав витягати руку в сторону «штика». — Коли тригранний, думав собі, — то це напевно москаль!»

Рука обережно і помаленьку доповзла до багнета, і пальці діткнулися заліза. Тригранне! Нема сумніву, що москаль, і то козак, бо на голові висока кучма!..

Що робити? Стрілити, пробити багнетом, крикнути, щоби піддався?! Кожна думка була добра і кожна була зла. Стрілити?! Ану ж у лісі є їх цілий відділ. Пробити багнетом?! Напевно закричить страшним голо-сом. Візвати, щоби піддався?! Досить одного кроку вбік — і пропаде в темряві...

Минали секунди за секундами, а Зварич не рішався. Серце молотом гупало в грудях, руки дрижали від хвилювання. Здержував віддих, щоби ворог не почув його.

Нараз щаслива гадка!.. Просто захопити козака, як оберемок сіна, і, заки опам'ятається, дотаскати до буди.

Тихесенько спер кріса на дерево і в одну мить підхопив упів козака. Всю силу, яку мав, вислав у руки і оплів ними ворога, як залізним об-ручем. Зловлений ворог дико рявкнув, а далі безвільно повис, як мішок полови. Не пручався, не старався висвободити рук, ні не ставив опору.

ЗМІСТ

Перша світова в українській художній прозі. <i>Олександр Гаврош</i>	3
РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ	
У зворах Бескиду. <i>Повість зі стрілецького життя</i>	5
МАРКО ЧЕРЕМШИНА	
Бодай їм путь пропала!	44
Зрадник	60
СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО	
Отруйна квітка (<i>Сторінка із життя одного полку</i>)	65
ВАСИЛЬ СТЕФАНИК	
Діточа пригода	72
Марія	74
ВАСИЛЬ ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ	
На фронті	82
НАТАЛІЯ КОБРИНСЬКА	
Полишений	103
КЛИМ ПОЛІЩУК	
В часи безнадійності	107
Щось непевне (<i>З військового записника</i>)	116
З недавніх днів (<i>Із записної книжки</i>)	124
Страдницький шлях	133
Злочинна тьма	138
Тоді, як було Різдво... ..	148
В нетрях Латвії	157
За правду	164

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА	
Юда	168
Лист засудженого вояка до своєї жінки	181
ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ	
Поза межами болю. <i>Повість-поема</i>	185
МИХАЙЛО ЯЦКІВ	
Олень проклінає	253
Гомін будуччини	256
Гермес Праксітеля	258
Сучасний Каїн	260
КАТРЯ ГРИНЕВИЧЕВА	
Біля воріт	266
Під чужим небом	269
Параска Гоголь	273
Лист	281
ОСИП МАКОВЕЙ	
Хрест поміж липами	283
Тиха година	286
Гранат	289
Братання	291
На окопах	294
Інвалід	296
Вічна пам'ять	298
Криваве поле	300